

УДК 336.771

ОПТИМІЗАЦІЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ БАНКІВСЬКОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

Олексій Андрійович ШАПОВАЛ

економіст Департаменту відкритих ринків Національного банку України
E-mail: alexeyshapoval@gmail.com

Анотація. У статті досліджено основні умови та тенденції розвитку банківського споживчого кредитування, проведено аналіз стану ринку банківських депозитних ресурсів, досліджено відмінності у динаміці обсягів депозитів фізичних і юридичних осіб, обґрунтовано доцільність використання та запропоновано механізм проведення сек'юритизації споживчих кредитів з метою забезпечення зростання ресурсної бази банків.

Аннотация. В статье исследованы основные условия и тенденции развития банковского потребительского кредитования, проведен анализ состояния рынка банковских депозитных ресурсов, исследованы различия в динамике объемов депозитов физических и юридических лиц, обоснована целесообразность использования и предложен механизм проведения секьюритизации потребительских кредитов с целью обеспечения роста ресурсной базы банков.

Ключові слова: ресурсна база, криза довіри, споживчий кредит, сек'юритизація, облигації, кредитний ризик, депозити, міжбанківські кредити.
Ключевые слова: ресурсная база, кризис доверия, потребительский кредит, секьюритизации, облигации, кредитный риск, депозиты, межбанковские кредиты.

Постановка проблеми. Криза довіри населення до банківської системи, яка виникла у 2014-2015 рр., обумовлена різким зростанням інфляції переважно через девальвацію гривні, що негативно вплинуло на купівельну спроможність населення; погіршенням фінансового стану та виведенням з ринку значної кількості неплатоспроможних банків; падінням економіки та її основних секторів, а також посиленням політичної нестабільності. Втрата довіри населення до банківської системи трансформувалася у відтік депозитів населення упродовж дев'яти місяців 2014 р. – найдовшого періоду відтоку депозитів за всю історію України. Зниження обсягів вкладів населення та фактична недоступність зовнішніх запозичень актуалізували проблему диверсифікації джерел поповнення ресурсної бази банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемам ресурсного забезпечення банків у науковій літературі приділяється значна увага, зокрема в працях таких відомих вчених як: О.В. Дзюблюк, В.В. Коваленко, В.В. Крилова, В.І. Міщенко, С.В. Міщенко, С.В. Науменкова, Н.П. Шульга та інших. Разом з тим невіршени-

ми залишаються питання диверсифікації джерел поповнення ресурсної бази банку в процесі споживчого кредитування.

Мета статті полягає у пошуку та обґрунтуванні доцільності використання сек'юритизації споживчих кредитів для забезпечення зростання ресурсної бази банків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Розвиток споживчого кредитування ускладнюється відсутністю мотивації з боку населення розміщувати кошти на депозитних рахунках, що обумовлено зниженням рівня довіри до банківської системи, регулятора та уряду [7, с. 37]. Втім, депозити населення – не єдине джерело фінансових ресурсів, які може залучати або позичати банк.

У науковій літературі під фінансовими ресурсами банку розуміють сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку і використовуються для виконання активних операцій [5, 17]. Відповідно до банківської практики можна визначити таку структуру фінансових ресурсів банку:

1. Власні кошти (статутний капітал; фонди та загальні резерви; нерозподілений прибуток).

2. Залучені кошти (строкові вклади, вклади на вимогу юридичних та фізичних осіб; кореспондентські рахунки та строкові вклади банків; цінні папери власного обігу – ощадні та депозитні сертифікати, банківські векселі).

3. Позичені кошти (міжбанківські кредити; рефінансування центрального банку (у випадку кризових явищ та виконання ним функцій кредитора останньої інстанції); операції РЕПО; емісія облігацій).

У країнах з розвинутою ринковою економікою основним джерелом формування банківських ресурсів є кошти фізичних осіб [3, 12]. Тенденція до зростання частки коштів фізичних осіб у зобов'язаннях банків України чітко прослідковувалась до 2014 р. Однак показник загального обсягу цих коштів у гривневому еквіваленті викривляє реальну картину через девальвацію гривні. Аналіз динаміки депозитної бази банків у розрізі валют свідчить, що гривневі строкові вклади за період з 01.01.2014 р. по 31.07.2015 р. зменшилися на 55%, а валютні вклади – на 30% (рис. 1, 2). Відмова банків достроково розривати депозитну угоду на вимогу позичальника, а

в окремих випадках видавати вклади за депозитами, термін яких закінчився, небажання позичальників втрачати накопичені відсотки, обмеження з боку НБУ на видачу валюти – все це лише посилює тенденцію до зменшення обсягів вкладів фізичних осіб [9, 12]. Ситуацію можна і треба було попередити, законодавчо заборонивши дострокове розірвання строкового договору банківського вкладу, оскільки в такому випадку строковий вклад фактично ставав вкладом до запитання. Зрештою, ці зміни до Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами були прийняті, але лише в серпні 2015 р. [16].

Основними факторами зменшення обсягів вкладів фізичних осіб стали знецінення гривні та зростання ризиків всередині банківської системи та країни в цілому [4, с. 79]. Крім того, кількість банків скоротилася зі 180 на 01.01.2014 р. до 122 на 01.10.2015 р., а отже зменшився й обсяг депозитних ресурсів у банківській системі. Навіть зростання процентних ставок за депозитами не змогло змінити тенденції на цьому ринку.

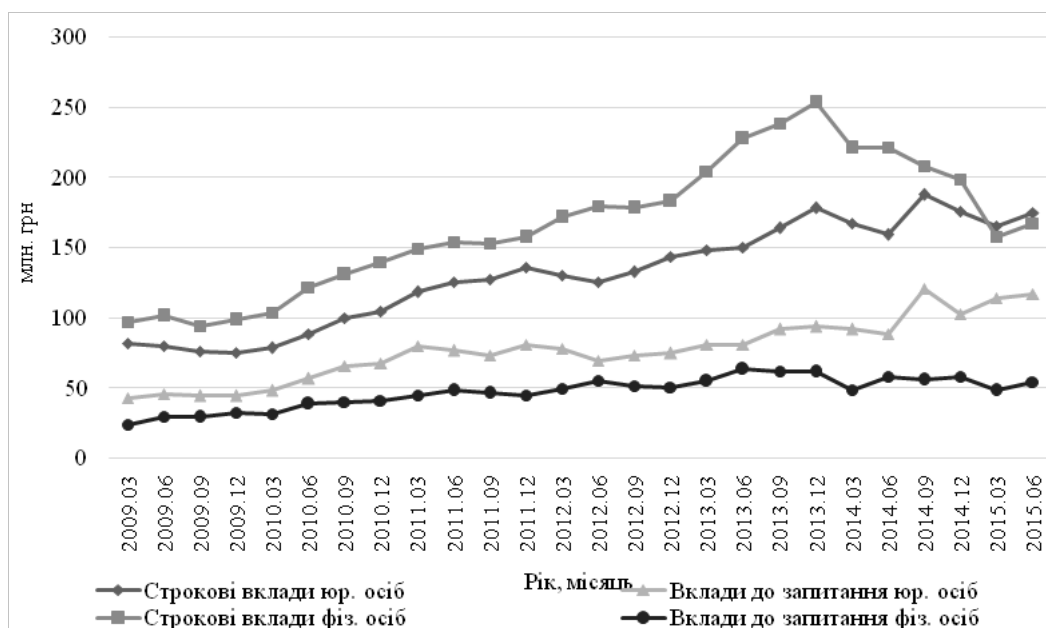

Рис. 1. Банківські депозити, розміщені юридичними та фізичними особами в банках України в 2009–2015 рр. у гривні (станом на кінець місяця)

Джерело: складено автором на основі даних НБУ

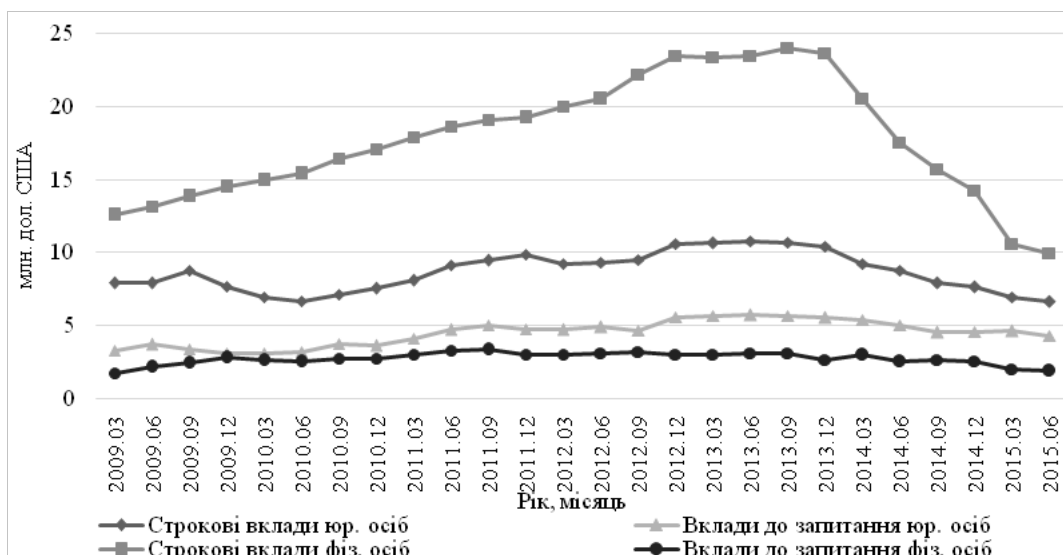

Рис. 2. Банківські депозити, розміщені юридичними та фізичними особами в банках України в 2009–2015 рр. у доларах США (станом на кінець місяця)

Джерело: складено автором на основі даних НБУ

На відміну від ринку роздрібних депозитів, зниження обсягів корпоративних депозитів виявилось не настільки сильним. Упродовж аналізованого періоду гривневі строкові вклади зменшилися на 32%, а валютні вклади навіть зросли на 7% (рис. 1, 2). В цілому для ринку корпоративних депозитів можна говорити про наявність слабкого тренду зростання [11, с. 6]. Така ситуація пояснюється спадом в економіці, що сприяє зростанню вільних коштів у підприємств: в умовах економічного спаду підприємства не відчувають потреби в додаткових ресурсах, зменшується попит на банківські кредити, а власні вільні кошти підприємства не поспішають вкладати у розвиток бізнесу, віддаючи перевагу їх накопиченню на депозитних рахунках у банках.

Відповідно до економічної теорії у таких випадках конкуренція за ресурси банків повинна поступово переходити з ринку роздрібних на ринок корпоративних депозитів [1, с. 136]. Однак домогтися конкурентних переваг на ринку корпоративних депозитів банкам буде набагато складніше, оскільки, на відміну від ринку роздрібних депозитів, на ринку корпоративних депозитів відсутня система страхування ризиків, а, значить, підприємства змушені приділяти значну увагу не тільки процентними ставками, які пропонують банки, але й аналізу свого фінансового стану. Очевидні конкурентні переваги в такій си-

туації будуть мати найбільші банки, в тому числі державні [2, с. 8].

Конкурентними перевагами на ринку депозитів для фізичних осіб є процентні ставки. Високі процентні ставки за депозитами часто співіснували з обмеженими кредитними ставками, що сприяло зменшенню процентної маржі та робило банківський бізнес нерентабельним. Упродовж останніх років ефективні процентні ставки за споживчими кредитами суттєво підвищилися, що обумовлено підвищенням вартості залучення та запозичення ресурсів для банку на грошовому ринку. Крім того, окремі банки через високу конкуренцію на ринку корпоративного кредитування видавали кредити переважно пов'язаним з банком позичальникам, що суттєво підвищило кредитні ризики в банківській системі. З огляду на те, що спостерігається негативна динаміка вільних депозитних ресурсів, які перестали бути для банківської системи основним джерелом фінансування та зростання кредитного ризику, необхідним є пошук інших шляхів поповнення ресурсної бази банків з метою забезпечення відновлення споживчого кредитування [8, с. 52; 13, с. 8].

Міжбанківські кредити використовуються переважно з метою підтримання ліквідності та оперативного отримання кредитів на короткий термін, а їх вартість є доволі нестабільною. Опе-

рації, в яких центральний банк є кредитором останньої інстанції у випадку кризових явищ, не можуть розглядатися як постійне та стабільне джерело отримання ресурсів, враховуючи їх короткостроковий характер, обов'язкове дотримання банком певних вимог для їх отримання та не дивлячись на їх низьку вартість [15, с. 48]. Українським банкам також не варто розраховувати на отримання позик, у тому числі шляхом розміщення єврооблігацій, від фінансових установ-нерезидентів, які активно кредитували банки до кризи 2008-2009 рр., через стрімке падіння кредитного рейтингу України.

Враховуючи зазначене вище, одним із методів покращення ресурсної бази споживчого кредитування є надання додаткових гарантій кредиторам, у тому числі забезпечення [10, с. 91; 14, с. 54]. Дієвим механізмом у цій ситуації може бути випуск облігацій, забезпечених споживчими кредитами, що генерують платежі.

Сек'юритизація є надійним і загальноприйнятим методом, що використовується для фінансування активів, які за своєю природою не обертаються а, отже, не є ліквідними [6, 10]. Центральним елементом сек'юритизації активів є те, що погашення випущених таким чином облігацій залежить лише (або переважно) від платежів за активами, що використовуються як застава, а не від дохідності установи-емітента.

У країнах з розвинутою економікою ринок капіталу, на якому випускаються і торгуються ці цінні папери, передбачає обіг цінних паперів трьох основних класів: цінні папери, забезпечені споживчими активами (ABS), іпотечні цінні папери (MBS) та забезпечені боргові зобов'язання (CDO) [3, с. 110]. В Україні діє Закон «Про іпотечні облігації» (MBS), але у випадку з ресурсним забезпеченням споживчого кредитування особливий інтерес викликають цінні папери, забезпечені споживчими активами (ABS), правові засади емісії та обігу яких законодавчо ще не врегульовані.

Механізм випуску облігацій, забезпечених споживчими кредитами, передбачає відокремлення забезпечення від інших активів банку – первинного кредитора шляхом їх відступлення емітенту забезпечених облігацій, – спеціалізованій захищеній від банкрутства установі (special purpose vehicle – SPV) [10, 13], із зобов'язанням зворотного викупу активів за залишковою вартістю на дату погашення облігацій. При цьому забезпеченням мають бути права вимоги за пулами споживчих кредитів, які належать до I та/

або II категорії якості за класифікацією НБУ, не перебувають у заставі та номіновані в гривні. Середній строк погашення споживчих кредитів має бути довшим за строк погашення забезпечених облігацій.

Однак число сторін, що беруть участь у процесі емісії, обслуговування та погашення облігацій, забезпечених споживчими кредитами, не обмежується первинним кредитором та емітентом. Учасниками такої операції є:

- банк - первинний кредитор – банк, що відступає права вимоги за споживчими кредитами емітенту задля їх включення до забезпечення облігацій та проводить облік цих відступлених активів;

- емітент (SPV) – спеціалізована установа, яка здійснює емісію забезпечених облігацій та веде реєстр забезпечення;

- управитель заставних активів – юридична особа, яка здійснює контроль за заставними активами в інтересах власників забезпечених облігацій;

- аудитор – аудиторська фірма, яка здійснює аудит забезпечення облігацій;

- резервна обслуговуюча фінансова установа – установа, яка обслуговує активи, що включені до забезпечення за облігаціями у разі неспроможності чи відмови первинного кредитора виконувати облік та/або зворотній викуп відступлених активів;

- власники забезпечених облігацій – юридичні або фізичні особи, які набули право власності на забезпечені облігації;

- позичальники – особи, що уклали договір споживчого кредиту з банком - первинним кредитором;

- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) – державний орган, що здійснює державну реєстрацію випусків і проспектів емісії забезпечених облігацій.

З метою емісії облігацій, що забезпечені споживчими кредитами, первинний кредитор здійснює тимчасове відступлення своїх прав вимоги за споживчими кредитами на користь емітента шляхом їх продажу та із зобов'язанням їх зворотного викупу у майбутньому. При цьому в разі виявлення неналежних активів, які не відповідають заданим в проспекті емісії параметрам, первинний кредитор зобов'язаний достроково викупити ці неналежні активи. Таким чином, емітент у подальшому отримує всі платежі за відступленими на його користь кредитами, а первинний кредитор продовжує проводити облік відсту-

плених активів та переймає на себе всі ризики. Номінальна вартість облігацій має бути меншою за вартість переданих у заставу споживчих кредитів. З досвіду країн з розвинутою економікою співвідношення номінальної вартості облігацій до вартості покриття варіюється у різних країнах від 60 до 80% [3].

Відступлення емітентом своїх прав на заставу реалізується за зменшеною на коефіцієнт вартістю, але лише у випадку дефолту первинного кредитора чи його відмови виконувати облік та/або зворотній викуп відступлених активів.

До початку емісії облігацій емітент укладає договори з первинним кредитором, резервною обслуговуючою установою, банком для відкриття рахунків, управителем та аудитором.

Емітентом за погодженням з управителем відкриваються банківські поточні рахунки, на які зараховуються грошові кошти, що надходять від погашення основного боргу, процентів, комісій та інших платежів за споживчими кредитами, що перебувають у складі заставних активів. Кошти з цих рахунків спрямовуються на розрахунки з власниками забезпечених облігацій.

Після набуття прав власності на заставні активи, а саме після внесення управителем відомості про обтяження заставою покриття до Державного реєстру обтяжень рухомого майна, випуску та реєстрації облігацій в НКЦПФР, а також розміщення облігацій, кошти надходять на рахунки первинного кредитора.

У процесі обслуговування забезпечених облігацій емітент зобов'язаний приймати платежі від позичальників за споживчими кредитами, які перебувають у заставних активах забезпечених облігацій, здійснювати контроль за виконанням позичальником своїх зобов'язань, зберігати документи щодо активів, які перебувають у складі забезпечення, не рідше одного разу на місяць, оновлювати дані реєстру заставних активів забезпечених облігацій та подавати управителю витяги з нього. У свою чергу, управитель здійснює контроль за поточним станом заставних активів

забезпечених облігацій, за веденням реєстру заставних активів, за дотриманням емітентом умов проспекту емісії, представляє інтереси власників стандартних облігацій у відносинах з емітентом. При неможливості виконання спеціалізованою установою своїх зобов'язань перед власниками забезпечених облігацій управитель здійснює заходи щодо задоволення вимог власників забезпечених облігацій.

На аудитора повинні бути покладені обов'язки щодо аудиту заставних активів забезпечених облігацій з метою підтвердження відповідності заставних активів параметрам, вказаним у проспекті емісії. При цьому аудит здійснюється на дату прийняття рішення про розміщення забезпечених облігацій або на вимогу управителя, але не рідше одного разу на рік.

Після погашення облігацій зворотне відступлення прав вимоги за споживчими кредитами здійснюється за вартістю, яка дорівнює залишку непогашеного основного боргу кожного із боржників на дату операції. Умови, терміни та порядок зворотного відступлення визначаються договором між емітентом і банком - первинним позичальником.

Висновки. Низька ефективність існуючих методів залучення та запозичення кредитних ресурсів банками обумовлює пошук нових методів поповнення ресурсної бази банків. Запровадження обігу облігацій, забезпечених активами у вигляді споживчих кредитів, сприятиме формуванню стабільної бази для середньо- та довгострокових ресурсів банків. Запропонований механізм емісії та обігу сек'юритизованих активів буде сприяти виконанню банком-позичальником своїх зобов'язань. Досвід обігу іпотечних облігацій, які вже використовуються і законодавчо врегульовані в Україні, варто поширити на інший тип активів – споживчі кредити. Світовий досвід обігу забезпечених споживчими кредитами цінних паперів вказує на життєздатність цього методу поповнення ресурсної бази банків.

Список використаних джерел:

1. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко та ін. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2009. – 287 с.

2. Міщенко В. Сучасна практика споживчого кредитування в Україні / В. Міщенко, О. Шаповал // Вісник НБУ. – 2013. – №11. – С.3-9.

3. Міщенко В.І. Світовий досвід регулювання вартості споживчих кредитів та перспекти-

ви його використання в Україні / В.І. Міщенко, О.А. Шаповал // Банківська справа. – 2015. – №3. – С.108-115.

4. Міщенко В.І. Управління кредитним ризиком на основі вдосконалення забезпечення банківських позик / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Фінансовий простір. – С.77-86. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fp.cibs.ck.ua/files/1502/15mviukr.pdf>

5. Міщенко В.І. Банківський нагляд: підручник / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2011. – 498 с.

6. Міщенко В. Проблеми збалансованості внутрішніх заощаджень та зовнішніх запозичень банків в умовах нестабільності фінансових ринків / В. Міщенко, В. Жупанин // Вісник НБУ. – 2008. – №7. – С.8-12.

7. Мищенко С.В. Стимулирование кредитования как фактор экономического роста / С.В. Мищенко // Вестник Финансового университета. – 2013. – №1(73). – С.35-45.

8. Науменкова С.В. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків / С.В. Науменкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – №10(163). – С.51-57.

9. Науменкова С.В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні / С.В. Науменкова // Вісник НБУ. – 2014. – №11. – С.31-37.

10. Науменкова С.В. Використання структурованих цінних паперів для фінансування корпорацій в Україні / С.В. Науменкова, Т.Г. Буй // Фінанси України. – 2010. – №10. – С.89-101.

11. Науменкова С.В. Розвиток кредитування у посткризових умовах / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – №. – С.3-19.

12. Науменкова С.В. Підвищення доступності фінансових послуг: актуальні питання регуляторної практики / С.В. Науменкова // Фінанси України. – 2013. – №10. – С.20-33.

13. Науменкова С.В. Особенности мобилизации инвестиционных ресурсов для структурных преобразований в экономике / С.В. Науменкова. – Сумы: Слобожанщина, 1997. – 38 с.

14. Науменкова С.В. Прогнозування розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні / С.В. Науменкова, С.В. Саранчук, О.І. Манзюк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2010. – №2. – С.51-58.

15. Науменкова С.В. Проблемы сбалансированности денежного рынка Украины / С.В. Науменкова. – К.: Наукова думка, 1997. – 55 с.

16. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами // Постанова Правління НБУ від 03.12.2003 №516.

17. Словник-довідник банківської термінології / за ред. д.е.н., проф. В.І. Міщенка / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, О.І. Коваленко та ін. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2013. – 176 с.